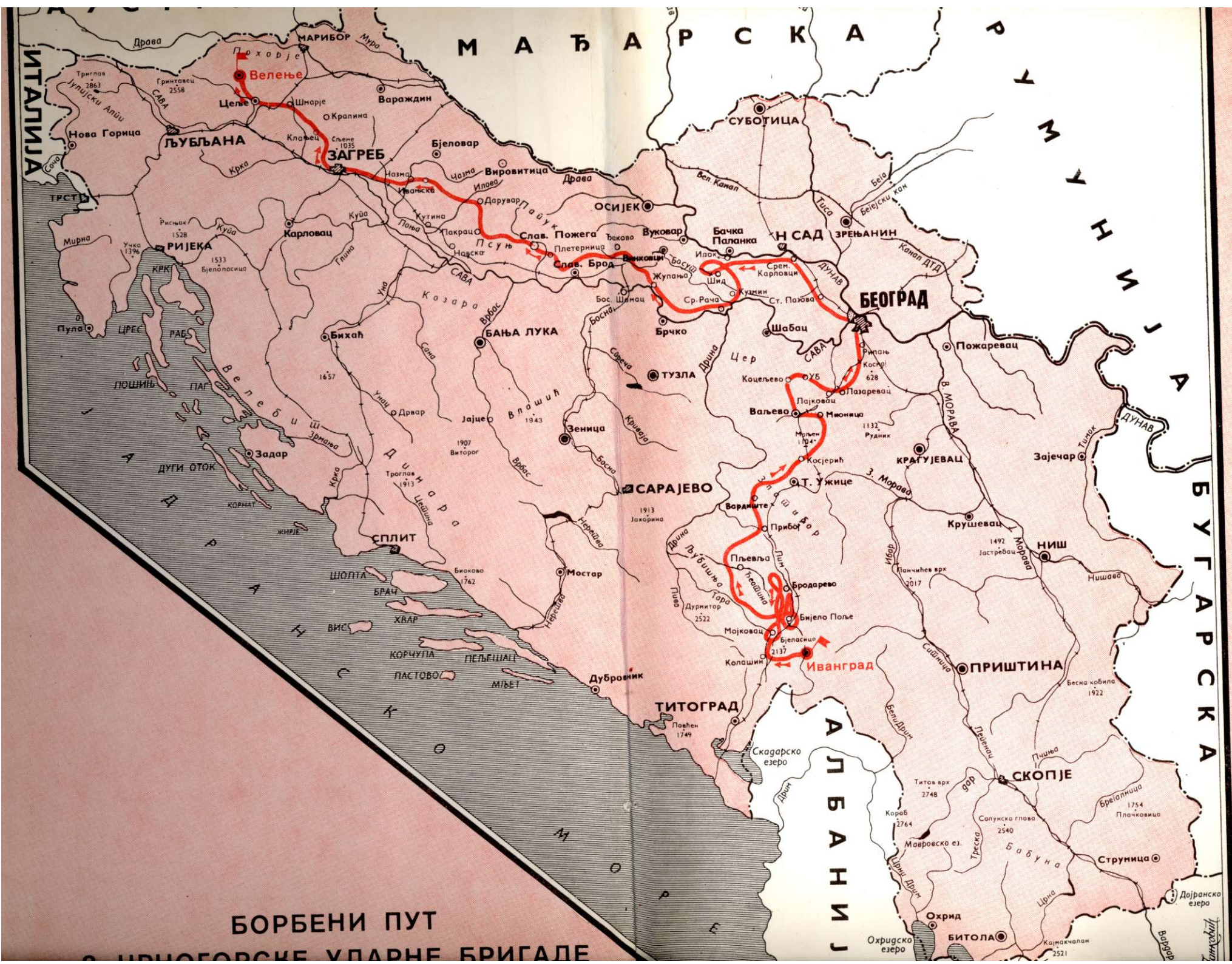

· ЦРНОГОРСКА
· БРИГАДА

БОРБЕНИ ПУТ

СРПСКОГЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ

ИНИЦИЈАТИВНИ ОДБОР

Бошко БРАЈОВИЋ, Обрад БЈЕЛИЦА, Драго БОЖАНОВИЋ, Анка БОЖОВИЋ,
Љубо БОЈИЋ, Драго ВУЈОШЕВИЋ, Милутин ГАРИЋ, Владанка БОРБЕВИЋ,
Перо ЖАРКОВИЋ, Василије КРАЉЕВИЋ, Анка ЛАКИЋ, Миливоје МАКСИМО-
ВИЋ, Блажо МАРКОВИЋ, Дара МИЛАЧИК, Милован МИЛАЧИК, Бранка
МИЛИК, Миодраг МИРКОВИЋ, Ружа ПЕТРОВИЋ, Илија ПРЕЛЕВИК, Војин
ЂОРОВИЋ, Милан ШАНОВИК

УРЕДНИЦИ

Бошко БРАЈОВИЋ, Обрад БЈЕЛИЦА, Перо ЖАРКОВИЋ, Василије КРАЉЕВИЋ,
Илија ПРЕЛЕВИК, Стеван ПЕТРОВИЋ

БАТАЉОНСКЕ РЕДАКЦИЈЕ

1. батаљон

Драго БОЖАНОВИЋ, Драго МИРАНОВИЋ, Миодраг МИРКОВИЋ

2. батаљон

Радомир ЈАНКОВИЋ, Обрад МИЛОВИЋ, Владо ТОМАШЕВИЋ

3. батаљон

Драго ВУЈОШЕВИЋ, Илија ВУКЧЕВИЋ, Јола КАСАЛИЦА

4. батаљон

Љубо БОЈИЋ, Милорад ЈАКИЋ, Дара МИЛАЧИН

Штаб бригаде и приштапске јединице
Радован БЕГОВИЋ, Бранко ВУЧКОВИЋ, Владанка БОРБЕВИЋ

Олеату пута бригаде израдио Живојин ЈАНКОВИЋ

У финансирању учествовао Републички одбор Савеза удружења бораца НОР-а
Црне Горе

ОСМА
ЦРНОГОРСКА
НОУ БРИГАДА

ЗБОРНИК СЈЕЋАЊА

БЕОГРАД, 1978.

РАТНА ПРОШЛОСТ НАШНХ НАРОДА И НАРОДНОСТИ

КЊИГА ДВЕСТА ДЕВЕТА

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР

Рахмија КАДЕНИЋ, генерал-пуковник, председник; чланови: Али ШУКРИЈА, Ристо ЦУНОВ, Дако ПУАЧ, генерал-пуковник, Жика СТОЈШИЋ, генерал-потпуковник, Фабијан ТРГО, генерал-потпуковник, Вељко МИЛАДИНОВИЋ, генерал-потпуковник, Јоцо ТАРАБИЋ, генерал-потпуковник, Андро МИЛАНОВИЋ, Методије КОТЕВСКИ, генерал-потпуковник, Милан ДАЉЕВИЋ, генерал-потпуковник, Светозар ОРО, генерал-мајор, АВГУСТ ВРТАР, генерал-мајор, Мишо ЛЕКОВИЋ, пуковник, Ахмед БОНЛАГИЋ, пуковник, Виктор КУЧАН, пуковник, Радомир ПЕТКОВИЋ, пуковник, главни уредник

УРЕДНИК

Момчило КАЛЕМ, потпуковник

СТРУЧНИ РЕДАКТОР

Слободан БРАЈОВИЋ, пуковник

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД

ОСМА ЦРНОГОРСКА
НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКА
УДАРНА БРИГАДА

УДК 355.486-531.16(497.16)

ОСМА ЦРНОГОРСКА НОУ БРИГАДА

ОСМА ЦРНОГОРСКА НОУ БРИГАДА. Зборник сјећања.

Београд, Војноиздавачки завод, 1978; стр. 510+(2); 8°

(Ратна прошлост наших народа и народности, књ. 209)

Зборник сјећања ОСМА ЦРНОГОРСКА БРИГАДА је свједочанство о једном времену и људима у њему који су изнад свега вољели слободу и свој народ. За 15 мјесеци бригада је прешла дуг борбени пут — од Берана (данас Иванград) до Цеља и Велења. У борбама које је водила у Црној Гори, Санџаку, западној Србији, за ослобођење Београда, у Срему, Славонији, Загорју и Словенији, бригада је имала 700 погинулих бораца и старјешина и више од 2.500 лакше и теже рањених. У току рата она се борила у саставу трију дивизија НОВЈ: Тридесет седмој санџачкој, Првој пролетерској и Једанаестој крајишкој.

Осма бригада је једна од млађих црногорских бригада. Њени преживјели борци испишују ова сјећања. Увјерени су да је то требало учинити и знатно раније, јер године пролазе, а редови ратника се прорјеђују... Са друговима одлазе, ако понешто нису забиљежили, и свједочанства о једном времену, о људима у њему; ти људи су, више од свега, вољели слободу и свој народ. Они су вјеровали у будућност, бољу, достојнију човјека, она се, ето, и остварује.

Ова бригада формирана је од бораца и старјешина који су се већ опробали у борбама против окупатора и домаћих издајника. А дошли су из партизанских одреда, из свих крајева Црне Горе. Лио старјешинског кадра дошао је из двије прослављене црногорске пролетерске бригаде — Четврте и Пете.

За 15 мјесеци бригада је прешла дуг борбени пут — од Берана (данас Иванград) до Цеља и Велења. Водила је борбе у Црној Гори, Санџаку, западној Србији, за ослобођење Београда, у Срему, Славонији, Загорју, Словенији ... Тукла је Нијемце, четнике, усташе ... А за то вријеме око 700 бораца и старјешина погинуло је борећи се за слободу (на дан формирања бригада је имала 900 бораца), више од 2500 задобило је лакше и теже тјелесне повреде ...

Бригада се борила у саставу три дивизије НОВЈ. Прво, у Тридесетседмој санџачкој. Трбало је, дакле, на дјелу постати добар саборац Трећој санџачкој пролетерској бригади и младој Четвртој санџачкој бригади.

Затим, најдуже, у Првој пролетерској дивизији. Другови су све учинили да се то високо признање оправда, да се нигдје не заостане за славним пролетерским бригадама: Првом пролетерском, Трећом крајишном пролетерском и Тринаестом хрватском пролетерском бригадом. На сремском фронту и даље, до краја рата, бригада се борила у саставу Једанаесте крајишке дивизије. Аовољно је рећи »Крајишници«, па да се, што се храбрости тиче, одмах све по себи разумије. Није могла ни тамо да буде другачија...

Осма је једина црногорска бригада која је учествовала у борби за ослобођење главног града наше земље — Београда. Дејствујући у првом ешелону Прве пролетерске дивизије, проишла је кроз централни дио Београда правцем: Раковица—Дедиње—Ауто-команда—Карађорђево парк—Славија—Теразије—Калемегдан. Њени су борци истакли заставу слободе на високој палати, »Албанији«.

Осма црногорска бригада била је црногорска само првих шест мјесеци; касније, попуњавала се новим борцима из крајева кроз које је пролазила. Тако је, убрзо, и по саставу а не само по општој идеји и

циљевима за које се борила постала бригада братства и јединства — општејугословенска.

Постоји у мирнодопској организацији оружаних снага јединица која наставља традиције бригаде. Многе генерације њених војника и младих старјешина жељеће да знају — чију и какву то традицију чувају и настављају.

Ето, о томе и због тога смо хтјели да нешто од сјећања живих бораца бригаде остане записано.

Надамо се да ће из прилога објављених у Зборнику читалац моћи да, бар приближно вјерно »сагледа« бригаду. Моћи ће да упозна услове и вријеме у којима је стварана, да види њене чете и батаљоне у извршавању борбених и других задатака, да упозна многе дивне ликове рахника и људи, њених бораца и старјешина, који су пали за слободу и идеале. И лисове оних који су преживјели рат. Да осјети све оно што је бригаду, уосталом као и цијелу нашу Народноослободилачку војску, чинило особеном, јединственом.

Аутори су настојали да што вјерније репродукују догађаје о којима пишу, да искажу оно што у сјећању најснажније живи. А то је — тако су многи рекли — било теже и од саме борбе...

Иницијативни одбор је настојао да окупи што више аутора и — у томе је и успио; због тога је, међутим, рад на Зборнику дуже трајао него што је било планирано. Али, захваљујући томе, били смо у могућности да прикупимо, средимо и, на крају, провјеримо многе податке о палим борцима. А то итекако значи.

Батаљонске редакције, као и бригадна уложили су велике напоре да о свим важнијим догађајима из живота бригаде буде — бар по неки чланак. Међутим, није се могло обезбиједити да се сваки догађај »покрије« са онолико чланака колико би он на примјер, заслужио по значају.

Исто тако, редакције су настојале да се прикупи и објави што више чланака о палим борцима и руководиоцима бригаде. На жалост, у томе се само дјелимично успјело. Исто тако, редакције сматрају својом дужином да кажу слиједеће: да су свјесне тога да нијесу посве успјеле да се прилозима јави што више бораца, посебно оних из западне Србије, Београда и других крајева изван Црне Горе. Сви они су, дуже или краће вријеме били борци бригаде. Остали смо — свјесни смо тога — дужни и многим друговима који су у њеним редовима јуначки пали.

Нијесу се, на жалост, до краја испуниле наше жеље: да се прикупи што више прилога од другарица и написа о другарицама.

Много труда уложено је да се прикупе и среде бар најосновнији подаци о палим другарицама и друговима. Ипак, и поред свега, није било могућно, обезбиједити да ти подаци буду потпуни; може се зато догодити да сви и нијесу тачни... Молимо породице и најближе другове палих ратника бригаде — а и све читаоце књиге — да то уваже.

Палим друговима ратницима Осме црногорске бригаде у знак дубоког поштовања и захвалности посвећујемо овај колективни запис о бригади.

Њихови преживјели другови.

ИНИЦИЈАТИВНИ ОАБОР

НАРЕДБА ШТАБА 2. УДАРНОГ КОРПУСА НОВЈ О ФОРМИРАЊУ
8. ЦРНОГОРСKE УДАРНЕ БРИГАДЕ

НАРЕДБА

Пов. бр. 155. штаба 2. ударног корпуса
за 24. фебруар 1944. године

Одлуком овог штаба формира се 8. црногорска ударна бригада Народноослободилачке војске Југославије.

За руководство штабова бригаде одређујемо:

1. Штаб бригаде:

- командант бригаде — мајор Блажо Марковић, досадашњи замјеник команданта 4. пролетерске бригаде,
- политички комесар — друг Јокаш Брајовић, досадашњи замјеник политичког комесара 3. батаљона 4. пролетерске бригаде,
- замјеник команданта — друг Никола Поповић, досадашњи командант Ловћенског одреда,
- замјеник политичког комесара — друг Бошко Брајовић, досад на раду у политодјелу 3. ударне дивизије,
- начелник штаба — капетан Војин Норовић, досадашњи замјеник команданта 1. батаљона 4. пролетерске бригаде,
- обавјештајни официр — поручник Радисав Распоповић, досадашњи замјеник команданта пратећег батаљона 2. ударног корпуса НОВ и ПОЈ,
- вршилац дужности референта санитета — друг Момир Јауковић, досадашњи референт санитета 5. батаљона 4. пролетерске бригаде,
- интендант — потпоручник Милован Дрљевић, досадашњи замјеник интенданта 4. пролетерске бригаде.

Штаб бригаде ће сам одредити и формирати свој пратећи вод, јачине: водник, политички делегат, 20 бораца, економ, два куvara, два болничара; и своју курмрску групу, јачине: командир и 10 курира.

2. Штаб 1. батаљона:

- командант — друг Миливоје Максимовић, досадашњи замјеник команданта батаљона у 5. црногоракој бригади,
- замјеник команданта — капетан Ново Матуновић, досадашњи референт санитета 5. црногорске бригаде,
- политички комесар — друг Вељко Чобелић, досадашњи командант батаљона у Зетском НОП одреду,
- замјеник политичког комесара — друг Васиљ Краљевић,

— реферант санитета — друг Милан Мановић,
— интендант — друг Војо Радуловић.

3. Штаб 2. батаљона:

— командант — друг Раде Рајичевић, досадашњи замјеник команданта батаљона 5. црногорске ударне бригаде,
— замјеник команданта — друг Јово Ковачевић, досадашњи замјеник команданта 4. батаљона 5. црногорске ударне бригаде,
— политички комесар — друг Владо Лакић, досадашњи политички комесар 1. батаљона 7. црногорске ударне бригаде,
— замјеник политичког комесара — друг Андрија Раковић, досадашњи замјеник политичког комесара Колашиноког одреда,
— референт санитета — друг Блажо Шкатарић,
— интендант — друг Петар Божовић.

4. Штаб 3. батаљона:

— командант — друг Милан Павловић,
— замјеник команданта — потпоручник Бојица Јововић, досадашњи командант батаљона у Ловћенском НОП одреду,
— политички комесар — друг Перо Рајичевић, политички комесар чете у 5. црногорској ударној бригади,
— замјеник политичког комесара — друг Милован Милачић,
— референт санитета — друг Владимир Дедовић,
— интендант — друг Драгољуб Дрљевић.

5. Штаб 4. батаљона:

— командант — друг Милисав Буровић, досадашњи замјеник команданта 3. батаљона 5. црногорске ударне бригаде,
— замјеник команданта — друг Божидар Зоговић,
— политички комесар — друг Владо Мрваљевић, досадашњи комесар чете у 5. црногорској ударној бригади,
— замјеник политичког комесара — другарица Дара Милачић, досадашњи замјеник политичког комесара пратећег батаљона Главног штаба за Црну Гору и Боку,
— референт санитета — другарица Десанка Милошевић,
— интендант — друг Радован Поповић, досадашњи интендант пратећег батаљона Главног штаба за Црну Гору и Боку.

Руководства команди чета одредиће штаб бригаде својом наредбом.

Штаб бригаде решиће, такође, сва питања организацијске природе својих јединица.

Смрт фашизму -- Слобода народу!

ПОЛИТИЧКИ КОМЕСАР

Митар Бакић, с. р.

КОМАНДАНТ

генерал-лајтнант

Пеко Данчевић, с. р.

ОСНИВАЊЕ, ПУТ И ДЈЕЛО БРИГАДЕ

Упоредо са кругогим побједима антихитлеровске коалиције на совјетско-њемачком фронту и осталим ратиштима другог свјетског рата у 1943. години — која је у мнош чему била прекретница за Југославију, Европу и цио свијет — јачао је и народноослободилачки покрет у Југославији у војном, политичком и моралном смислу и у погледу међународне афирмације. У овим крајевима Југославије оружана борба је у опону, нарочито послје неколико неуспјелих окупаторско-квислиншких офанзивних операција у првој половини године и капитулације фашистичке Италије, 8. септембра 1943. године. Под ударцима јединица НОВ и ПОЈ тресла се цјелокупна окупациона власт, а, као и страни окупатор, тешке поразе доживљавали су и домаћи издајници свих боја: четници Драже Михаиловића, усташе и њихова назови држава НДХ (Независна Држава Хрватска), недићевци, бјелогардејци у Словенији и друш.

Четници, по упутствима и уз пуну подршку југословенске избјегличке владе у Лондону, упркос тешких поразу у биткама на Неретви и Дрини и планова за прихват савезничких трупа у случају иокрцавања на тле Југославије* настављају борбу против народноослободилачког покрета. Послје капитулације Италије, они све тјешње сарађују с Нијемцима и усташама — јер народноослободилачки покрет и даље оматрају својим главним непријатељем.

Оцјењујући да оу »крупни догађаји на помолу« (да ће у лето 1943. доћи до англо-америчког искрцавања; као није се тај датум помјерао), четничко руководство је закључило да те дане »комунисти живи не смију дочекати«. Јединицама су упућиване директиве да у најкраћем року униште »све комунистичке групе«, а крајем 1943. године упућена је и општа директива за мобилизацију и једновремену борбу у цијелој земљи против комуниста. Четничка врховна команда сматрала је да је та борба од судбоносног значаја за четнички покрет.

Укратко, удружене окупационе и квислиншке формације свих боја, стварају још чвршћи фронт против народноослободилачког покрета и НОВЈ, као свог заједничког непријатеља. Склапају се споразуми (између четника и Нијемаца четника и усташа, четника и Бугара итд.); они спрежу онаге и оредства у настојању да се максимално ослабе позиције НОП и олакша коришћење јушловенских потенцијала за одржавање позадине хитлеровских армија, чије су главне снаге биле на Источном фронту.

* Постојао је у танчине разрађен план дејства четничких јединица у тренутку искрцавања западних савезника на јадранску обалу.

Према процјонама њемачке команде, развој догађаја крајем 1943. године уврстио је народноослободилачки покрет у општу савезничку стратегију, чиме је, уједно, тај покрет био и признат као самостална »ратујућа страна«. Разбијање НОВЈ, по њима, био је услов за одбрану јадранске обале од искрцавања западних савезничких онага на Балкан — што је њемачка врховна команда у ствари очекивала. Зато она предузима нове операције против НОВЈ. Операцију »Кугелблиц«, децембра 1943. године, против снага НОВЈ у Санцаку, источној Босни и Црној Гори, Нијемци су сматрали најважнијим подухватом у то вријеме, од одлучујућег значаја за развој прилика на Југоистоку. Осим тога, њемачка Врховна команда управо тада разматра могућност уништења Врховног штаба НОВЈ, рачунајући да би то било »дјело које може одлучујуће утицати на ток рата« на југословенском ратишту.

Хитлер је и иначе захтијевао да се безусловно брани читав југоисточни простор, »како из војних и политичких, тако и из војнопривредних разлога«. Иако су Нијемци у јесењим операцијама 1943. усијели да запосједну јадранску обалу, нијесу били у стању да чвршће оргаш!зују одбрану њеног, неколико стотина километара дугог фронта, од евентуалног савезничког иокрцавања. Тим прије, јор су се онажне формације НОВЈ налазиле у њиховом залеђу и у дубљој позадини; оне су држале, у исто вријеме, поједине обалске секторе и готово сва острва у Јадранском мору. Отуда и њемачка оцјена: да снаге НОВЈ у централном дијелу Југославије »већ представљају једну — искрцану савезничку армију«.

Савезници су, такође, реалније процјењивали стање ствари и однос снага у Југославији. Таква процјена дата је нарочито послје слома четврте и иете непријатељске офанзиве и полета народноослободилачког покрета, тј. у данима послје капитулације Италије и Другог засједања АВНОЈ-а. У иностранству се објективније цијене улога и допринос народа Југославије у борби против фашизма.

На конфронтацији у Техерану, 1. децембра 1943. године, НОП добија званично признање државника антихитлеровске коалиције (Стаљина, Черчила и Рузвелта). Они су, поред осталог, одлучили да партизане Југославије »треба помоћи у највећој могућој мјери« — у ратној техници и опреми, снабдијевању борбеним потребама и акцијама командоса.

Врховни штаб НОВЈ у то вријеме поново разматра могућност продора у Србију. У његовој директиви од 6. децембра 1943. године штабу 2. ударног корпуса истиче се да »предели Србије, Метохије, Косова и Македоније представљају велики резервоар за мобилизацију нових онага, које морамо благовремено прихватити и заталасати«. Идеја о продору у Србију имала је дубоко оправдање и са становишта уништења контрареволуционарних четничких јединица, чије је упориште тамо било веома јако као и даљег расламсавања народноослободилачке борбе, а и ради угрожавања главне њемачке комуникације артерије у моравско-вардарској долини и успостављања чвршће везе са ослободилачким покретима сусједних народа (Албаније, Грчке и Бугарске). Врховни штаб је намјеравао да у Србију упуту онажне формације са територије Црне Горе, Санцака и источне Босне.

Крајем 1943. године војно-политичка ситуација у Црној Гори — која је према замисли Врховног штаба требало да постане операцијска основица за прикупљање снага НОВЈ и њихов продор у Србију — била је знатно

измијењена у корист народноослободилачког покрета. Четничке позиције рапидно су слабиле у свим крајевима Црне Горе. »Симпатије народа све су све према нама, а четничке банде сведене су на минимум« — јављао је политички комесар 3. ударне дивизије 11. новембра 1943. године, додајући: »Четници су данас разбијена и деморалисана војока... Расути су у мале мјештанске групе по својим општинама«.

До краја 1943. године на стотине бораца из Црне Горе попунило је 4. и 5. пролетерску бригаду и друге јединице 2. ударног корпуса, а формиране су и двије нове бригаде — 6. ударна и 7. омладинока. Осим тога, у Црној Гори и Санџаку у јесен 1943. године формирају се и италијанске партизанске јединице, које су 2. децембра 1943. године обједињене у дивизију »Гарибалди«, у саставу и под командом 2. ударног корпуса НОВЈ.

У процјени ситуације у Црној Гори крајем 1943. године, треба имати у виду и чињеницу да су западни савезници, и поред тога што су пружали материјалну помоћ НОВЈ, настојали на све могуће начине да се поново уопостави буржоаски поредак у Југославији. Из тих разлога они су подржавали југословенску краљевску владу у иностранству и четнички покрет у земљи. У таквом сплету дипломатске игре и односа, посебно због очекиваног савезничког искрцавања на Балкан, четници су, упркос претрпљених пораза у борбама против НОВЈ, узимани у комбинацију као некакав ослонац савезничким трупама приликом искрцавања. Због тога се, поред борбе против окупатора, оправдано истицао задатак енергичне борбе против њих, иако су им снаге на Црногорском приморју и у Херцеговини биле знатно ослабљене и, у то вријеме, нијесу представљале неку озбиљнију опасност за НОП. (Према процјени политичког комесара 2. ударног корпуса од 8. фебруара 1944, у Црној Гори и Боки четници су имали око 8.000, а у Санџаку и Херцеговини око 7.000 људи.)

На територији Црне Горе, Боке и Санџака водиле су се крајем 1943. и почетком 1944. године веома оштре борбе са Нијемцима, који су запосјели те области после капитулације Италије: код Бијелог Поља и Бродарева, Пљеваља, Ријеке Црнојевића, у Кучима, на комушжацијама у долини Зете и Мораче и другим.

Иако су се ослањале на већи број француских батаљона и полицију, јединице немачке 181. пјешадијске дивизије нијесу биле у стању да ефикасно контролишу запосједнуту територију. Углавном су држале градове и комуникације. Стога су Нијемци били принуђени да интервенишу појачањима из Албаније. Од издајника црногорског народа формирали су и тзв. Народну управу, која се, прогласом становништву, легитимисала као најцрњи слуга туђина, јер је истицала »крајњу лојалност и исправност према немачкој оружаном сили«, али у исто вријеме, да ће свим онама водити »борбу до краја против комуниста«.

У вријеме када су Нијемци формирали самосталну Фелдкомандантuru за Црну ору, као орган окупационе управе, у Колашину су представници црногорског народа ооновили Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Црне Горе и Боке. У резолуцији Вијећа истакнуто је да је народ Црне Горе и Боке издржао сва искушења протеклог периода италијанско-четничке владавине и да је одлучан да води ослободилачку борбу до краја. У њој се, такође, истиче да су најбољи синови црногорског народа у истуреним редовима бораца за слободу ван граница Црне Горе и Боке: »У прослављеним црногорским бригадама и по другим једи-

нидама наше јуначке Народноослободилачке војске наставили су борбу по Босни, Далмацији и осталим земљама Југославије, чувајући у својим рукама неокалану заставу слободе, првнесећи тако славу црногорског имена, мушки настављајући свијетле традиције наших предака, бораца и мученика за слободу».

Оснивање ЗАВНО Црне Горе и Боке и општи развој војне и политичке ситуације показивали су тако висок степен консолидације и полета народноослободилачког покрета у Црној Гори и Боки.

Јединице 2. ударног корпуса НОВЈ, распоређене широм Црне Горе, Боке и Санцака, успјешно су извршавале своје задатке: 2. пролетерска дивизија у долини Аима, 3. ударна дивизија у долини Зете и Мораче, осам партизанских одреда у разним крајевима. Била је ту и италијанска партизанска дивизија »Гарибалди«. Те снаге су, поред вођења борбе, учествовале и у консолидацији слободне територије и народне власти, у објашњавању ОАлука Другог засједања АВНОЈ-а и политичком раду уопште. Оне су, такође, заједно са осталим органима и организацијама, радиле на ослобођењу црногорског оперативног подручја за продор НОВЈ ка истоку, како је то захтијевао Врховни штаб.

Одлуком Главног штаба за Црну Гору и Боку формирана је 8. црногорска ударна бригада, фебруара 1944. године, у Беранама (сада Иванград). У њен састав су ушли батаљони Дурмиторског, Никшићког, Комског и Зетског партизанског одреда и Пратећи батаљон Главног штаба за Црну Гору и Боку. Прикупљање јединица извршено је од 20. до 24. фебруара 1944. у подручју Берана, а сам акт формирања обављен је 25. фебруара 1944. године. Том свечаном чину, који иначе представља једну од значајнијих страница НОБ народа Црне Горе, присуствовали су командант и политички комесар Главног штаба за Црну Гору и Боку, Пеко Данчевић и Митар Бакић, секретар ПК КПЈ за Црну Гору и Боку, Блажо Јовановић, члан ПК КПЈ за Црну Гору, Боко Пајковић, и секретар Окружног комитета КПЈ Саво Јокоимовић. Били су присутни и представници савезничке војне мисије.

Стварање 8. бригаде регистровано је у свим јединицама НОВЈ на територији Црне Горе и Боке као нов, крупан допринос Црне Горе јачању општејугословенског ослободилачког фронта.

Бригада је на дан формирања имала око 900 бораца.* Формацијски састав бригаде поред четири батаљона, сачињавали су: штаб бригаде, вод за везу, санитарски, митраљеоки и пратећи вод, бригадна болница и бригадна интендантура. У сваком батаљону налазило се око 200 бораца. Сви су се они, у својим матичним одредима, опробали у бројним окршајима против непријатеља.

Иако млада, 8. ударна бригада била је, у војничком и морално-политичком погледу, чврста јединица, способна за самосталне задатке и за задатке у саставу већих формација. Више од 350 чланова Комунистичке партије и СКОЈ-а били су снажан ослонац и упориште за акције на бојном пољу и успјешан политички рад у јединицама и у народу.

* Није утврђен тачав број другарица у бригади. Међутим, према непотпуним подацима, било их је само на руководећим дужностима 21, и то: заменика комесара батаљона — 1, референт санитета батаљона — 1, 12 референата санитета чета, 3 омладинска руководиоца чета, 1 шифрант, а касније их је било још 3 на дужности политичких комесара чета; неке су биле водне болничарке, остале борци. Све одреда храбре и разборите.

Неколико дана после је формираша, бригада није водила борбе нити маршевала. То вријеме је максимално искоришћено за војностручни, политичко-партијски и културно-просвјетни рад. Два дана после формирања, 27. фебруара 1944. одржано је савјетовање свих војних и политичких руководилаца бригаде; присуствовали су му и командант и политички комесар 2. ударног корпуса. Истога дана, навече, одржана је бригадна политичка конференција, којом приликом је политички комесар 2. корпуса изложио актуелну политичку ситуацију. Првог марта 1944. године одржано је савјетовање партијских руководилаца бригаде; присуствовао му је секретар ПК КПЈ за Црну Гору и Боку. Секретари батаљонских комитета поднијели су извјештаје о раду. Након тога одржани су састанци партијских актива у батаљонима.

На дан формирања у бригади је било 137 чланова КПЈ, од којих 15 другарица. Радника је било 12, сељака 85, интелектуалаца 40. Формиране су 24 ћелије (ооовне организације). Кандидата је било 24 (2 радника, 17 сељака, 5 интелектуалаца). Сваке недјеље одржаван је проојечно по један радни и један или два теоријска састанка. На радним састанцима се, по правилу, копрегно расирављало о раду сваког појединца и о раду руководиоца чета, батаљона и бригаде, што је био провјерени пут јачања унутрашњих односа и дисциплине, развијања другарства и учвршћивања међуобног повјерења. У партијској организацији бригаде није било нездравих појава, зашта највећа заслуга припада партијском кадру; он је умιο да васпитно-политичким и организационо-партијским радом, уомјерава живот бригаде тако да она брзо израста у монолитну борбену јединицу. Окојевска организација је свему томе давала непроцењив допринос, нарочито у изграђивању полетних и дисциплинованих бораца.

Војностручна обука изводила се посебно. Обухватала је, у распону, све: од руковања аутоматским оруђима до учења поступака у разним борбеним ситуацијама. Поједини руководиоци упућивани су на ниже и више официрске курсеве, изван бригаде, и на подофицирске курсеве при штабу бригаде. Недостатак оружја причињавао је, нарочито првих дана, знатне потешкоће, отежавао обуку. Политички рад одвијао се према плану политодјела 3. ударне дивизије.

Културно-просвјетни рад је био веома развијен: постојали су хорови и дилетантске групе, издаване су зидне новине, организовани течајеви за неписмене. По водовима су постојале и чигалачке групе за проучавање, иначе, оокудног актуелног материјала.

Политички рад на терену био је интензиван и плодан.

Окојевока организација имала је 188 чланова (7 радника, 150 сељака, 29 ђака), распоређених у 16 актива. Осим тога, преко 200 омладинаца било је обухваћено радом актива СКОЈ-а. Активи по четима користили су целокупно слободно вријеме за одржавање радних и теоријских састанака и за разна спортока такмичења. Батаљонски комитети СКОЈ-б координирали су рад са окојевоким организацијама на терену.

Такав рад је био изузетно важан за одржавање доброг духа бораца у условима недовољне, оскудне исхране. Недостајала су и товарна грла и казани, што је отежавало рад бригадне интендантуре. Борци нијесу били добро одјевени нити обувени. Није било ни довољно санитетског особља, још мање санитетског материјала и лијекова.

При штабу бригаде одржан је десетодневни санитарски курс.

Већ крајем јуна, како то стоји у извјештају замјеника политичког комесара бригаде ЦК КПЈ, од 25. јуна 1944. године о раду и стању партијске организације, број чланова КПЈ се удвостручио, а било је и 36 кандидата. Партијско чланство није било довољно теоријски уздигнуто, па је на политички курс при ПК КПЈ за Црну Гору и Боку упућено осам батаљонских и четвих руководилаца (курс због офанзиве непријатеља није завршио рад). И на курс при штабу 37. дивизије послато је 12 четних партијско-политичких руководилаца.

Резултати војно-стручне обуке били су повољни. Цјелокупни војни кадар завршио је ниже или више курсеве, при штабовима батаљона одржавала су се војно-политичка савјетовања, на којима су анализирана искуства из борби; на четвим и водним конференцијама критички се оцјењивао живот јединице између двије акције и држање сваког појединца у њима, борци су оспособљавани за дејство у разноврсним ситуацијама, итд. При штабовима батаљона одржавани су курсеви за десетаре и воднике.

Политички рад у првом тромјесечју живота бригаде обухватио је циклусе тема: (1) развитак друштва и радничког покрета, (2) питања лењинизма и пролетерске револуције, праведни и неправедни ратови, национално питање у Југославији, фашизам, (3) СССР, октобарска револуција, Црвена армија, (4) теме из науке, (5) народноослободилачка борба народа Југославије.

Све су теме темељито припремане и популарно презентирани борцима. Највише пажње је посвећивано народноослободилачком покрету, при чему се, у разговарајућем обиму, говорило и о постанку Југославије, о збивањима између два свјетска рата и о узроцима капитулације. Такође су подробније изучавани улога КПЈ у ослободилачком рату и развој оружано-г устанка у Црвој Гори, од 13. јула 1941. до стварања бригаде, стварање НОВЈ, стварање и развој народне власти, политика братства и јединства. Политички рад на терену био је готово непрекидан; радило се увијек кад је за то било услова, понајвише преко зборових и конференција у мјестима задржавања јединица.*

Културно-просвјетни рад су организовали одбори у батаљонима и четама (сектори: просвјетни, алфабетски течајеви, културно-забавни, батаљонски хорови и дилетантске групе, дописништво). Неписмених у бригади, јуна 1944. године, није било.

До јуна 1944. године и скојевска организација се учврстила у сваком погледу. Њено бројно стање је било нарасло на 240 скојеваца, организованих у 19 актива, али је, услед губитака у априлу 1944. спало на 193.

У цјелини, бригада је крајем јуна 1944. године иредстављала чврсту јединицу. Била је наоружана, поред пушака, са 8 тешких и 45 лаких митраљеза, 5 лаких и тешких минобацача и 4 противтенковске пушке.

* Јуна 1944. године у рејону Бродарева 4. батаљон је организовао прикупљање љетине под борбом, јер становништво није то могло само учинити, што је оставило снажан утисак на становништво.

У селима Кање, Захумско, Киселе воде (шири рејон Бијелог Поља) санитар бригаде је организовао акције здравственог просвећивања (преглед становништва и предавања из здравства). То је био први контакт тамошњег становништва са медицинским особљем у ратним условима. Иначе, у свим крајевима где су се задржавали батаљони бригаде организовали су приредбе за народ.

За петнаест мјесеци рага бригада се борила у саставу четири дивизије. После формирања, краће вријеме, налазила се под командом Главног штаба за Црну Гору и Боку, затим у саставу 3, а онда 37. ударне дивизије. Септембра 1944. ушла је у састав 1. пролетерске дивизије, да би, марта 1945, прешла у 11. крајишку дивизију, са којом је учествовала у пробоју сремског фронта, затим у борбама у Славонији и Словенији, све до ослобођења Цеља, гдје је бригада и завршила ратни пут.

Првих дана после формирања, батаљони бригаде су успјешно водили мање борбе против четничких и других квислиншких формација на подручју горњег и средњег Лима. Прве, пак, окршаје са њемачким јединицама бригада је имала код Гостуна и Бијелог Поља. Почетком априла Нијемци, четници и недићевци, ночели су, од Пријепоља и Сјенице, офанзивна дејства ширих размјера. Прво су, са правца Гостуна, 11. априла, напао положаје 4. батаљона. Према непријатељским онагама, које су наступале правцем Бродарево—Бијов Гроб—Лиса—Бијело Поље, упућен је и 1. батаљон. Батаљони су, током 12. априла, водили тешке борбе у окружењу, сјеверно од Бијелог Поља, на положајима Модри До—Бандера. У појединим тренуцима водила се борба прса у прса. Одојечени од главнине и, због неостварене везе, без помоћи 3. санчачке бригаде, батаљони су се пробали из обруча, прешли на десну обалу Љубовиће и посјели положаје Слијепач Мост—Тустово. У тим борбама батаљони су имали око 50 мртвих и рањених војника и старјешина.

Послије тих борби, на сектор Мојковца пребачене су остале јединице бригаде, тако да се цијела бригада нашла на сектору Слијепач Мост—Мојковац. Борбе на ширем пространству Мојковца, априла 1944, сврставају се међу значајније у историји бригаде. Четници Павла Буришића и Нијемци су свим оилама настојали да одрже положаје око Мојковца и спријече бригади прелазак на деону обалу Таре. Координираном акцијом са 3. санчачком, на лијевом, и 5. црногорском бригадом, на десном крилу, 8. бригада је фронталним нападом разбила одбрану непријатеља, чему је садејство друге двије бригаде значајно допринијело. После пробоја одбране на Улошевини и Бојној Њиви, непријатељ се није заустављао све до Бијелог Поља.

Убрзо је услиједио нов успјех: 27. и 28. априла бригада је, заједно са 5. црногорском, ослободила Бијело Поље, нешто касније и Бродарево.

Борбе бригаде око Мојковца, Бијелог Поља, Бродарева и Пријепоља, као и на десној обали Лима, иоказале су да је она оспособљена и за сложеније борбене задатке. Истина, губици у наведеним окршајима били су осјетни: преко 80 мртвих и 125 рањених. Међу погинулима било је више од 30 руководилаца.

У периоду мај — јули, бригада је водила више мањих и већих борби на правцима ка Сјеници, Страњанима, Бродареву и Пријепољу. Нарочито су биле оштре борбе у рејону Оброва, близу Бијелог Поља.

Једна од значајних акција бригаде изведена је крајем јула. Око 250 Нијемаца, око 300 четника и 350 припадника муслиманске милиције држали су положаје западно од Сјенице и у правцу Бијелог Поља. Батаљони бригаде опколили су, ноћу 30/31. јула, батаљон њемачке шуцполиције, који је држао истурене положаје Пећарска—Височко и потпуно га разбили. У овој борби бригади је требало да садејствује једна бригада 1. пролетерске дивизије.

зије, иако она, због удаљености, није стигла на вријеме. Тако је 8. бригада сама обавила задатак. За тај успјех је похваљена од штаба 1. пролетерске дивизије.

Послије доласка у Србију, а нарочито после ослобођења Ваљева (септембра 1944), бригада је попуњена борцима са подручја Ваљева, Коцељева, Мионице, Лазаревца и Љига. Била је то велика и драгоцјена промјена у њеном животу: редове јој је ојачало више од 500 омладинаца. Након ослобођења Београда, бригада је добила још једну попуњу, тако да је крајем октобра бројила више од 3.000 бораца. Према националном саставу, по борбеном духу и моралу, по држању у борбама и односу према другим јединицама и становништву, она је, у ствари, била бригада братства и јединства, борбени колектив, живо оваплоћење циљева народноослободилачког покрета. У том духу дјеловали су сви: партијске и скојевске организације, политички комесари и њихови замјеници, војне старјешине и борци. Интензиван и смишљени рад КП и СКОЈ-а посебно лични примјер руководиоца у свим приликама, учинили су да се бригада — и поред не малих тешкоћа и повремених губитака — стално потврђивала као монолитан војнички колектив.

Септембар 1944. донео је бригади крупну промјену у сваком погледу. Према наређењу Врховног штаба, од 3. септембра 1944. године, она улази у састав 1. пролетерске дивизије.

Штаб бригаде је циркуларом обавијестио све борце и руководиоце о великом појачању које је бригади указано — да се нађе у крилу славне 1. пролетерске дивизије, поред 1. пролетерске, 3. пролетерске (крајишке) и 13. пролетерске (хрватске) бригаде. Нарочито је наглашено да бригада и убудуће мора својим радом и држањем у борбама оправдати мјесто међу пролетерским јединицама. И бригада је ставила до знања своју одлучност да крене стопама прослављених јединица 1. пролетерске дивизије и својих претходница из Црне Горе, 4. и 5. пролетерске бригаде.

Послије прелаока у Орбију, бригада је водила оштре и успјешне борбе против Вишеградске четничке бригаде и јединица злогласне СС дивизије »Принц Еуген« на положајима Бијела брда—Шанчеви, а непосредно пред ослобођење Ваљева, почетком септембра, учествовала је у разбијању Равногорског четничког корпуса, који је штитио Дражу Михаиловића и — том приликом — заплијенила је велике количине опреме и једну радио-станицу.

Најзначајније поглавље у ратној биографији бригаде је, без сумње, њено учешће у београдској операцији. Уочи битке за ослобођење главног града Југославије, бригада се 13. октобра 1944. налазила у Рипњу, гдје је од штаба 1. пролетерске дивизије и добила заповијест за напад. Тешко се може описати одушевљење припадника бригаде у тренутку када су сазнали да ће учествовати у извршењу тог историјског задатка.

Бригада је наступала правцем Рипањ—Раковица—Дедиње. Рано изјутра 14. октобра њене истурене јединице разбиле су Нијемце на положајима испред Раковице, а затим, после вишечасовне упорне борбе и уз садејство совјетских тенкова, савладала жилав отпор њемачких јединица у самој Раковици; нарочито су се упорно Нијемци бранили из Фабрике авионских мотора. После тога окршен је отпор непријатеља у Кошутњаку, а предвече је бригада успјела да овлада и Дедињем.

У запови/јееи штаба 1. дивизије (Пов. бр. 500 од 14. октобра 1944), успјех бригаде овако је регистрован: »У заједници с дијеловима моторизованог корпуса Совјетске армије, 8. црногорска ударна бригада, уз садејство лијевог крила 1. пролетерске бригаде, заузела је Дедиње, чиме је даљи продор на нашем сектору био олакшан. Овим је уједно извојевана позиција за артиљеријска и друга ередства Совјетске армије, с које ће даљи продор бити непосредније и ефикасније праћен«.

У истој заповијести, поред осталог, речено је: »Ми сада извршавамо историјску задаћу у овом рату тиме што главни град наше отаџбине ослобађамо од фашистичког ропства и издајничке тираније и враћамо га своме народу и отаџбини ...« Стога је разумљиво што је за извршење таквог задатка наређено да цијела 1. пролетерска дивизија буде у првом борбеном строју.

Продужавајући продор од Дедиња преко Славије и Терација ка Калемегдану, борци бригаде су испољили изванредан елан и пожртвовање. Често су својим грудима крчили пут оовјетоким тенковима, исто онако предано као што су совјетски тенкови подржавали њих. Али, на многе њемачке утврђене објекте и разне отпорне тачке јуришали су и без подршке тенкова, ношени храбрим орцем, довитљивошћу и жарком жељом да вољени град буде што прије ослобођен. Били су то дани уличних борби и масовног хероизма њених бораца. У овим борбама, у Косовској улици, 4. батаљон је изгубио свог команданта, Милисава Буровића.

Јединицама бригаде су Београђани — организовани у ударне групе — пружали драгоцјену помоћ: давањем обавјештења о непријатељу, прихватом истурених дијелова, збрињавањем рањаника и директним учешћем у борбама.

Ликвидацијом њемачког отпора на Калемегдану, изјутра 20. октобра 1944. шдинг, Београд је био коначно ослобођен.

Признање и захвалност врховног команданта, друга Тита, свим јединицама за ванредно јунаштво и упорност у борбама за ослобођење Београда било је најдража награда и борцима и руковођицима 8. бригаде, уједно и подстрек за нова прегнућа у завршним операцијама.

Бригада је у ослобођеном Београду остала као посадна јединица до 23. новембра 1944. За то вријеме узела је активног учешћа у политичко-пропагандном и културно-просвјетном раду.

Затим, услиједио је покрет на сремоки фронт. Бригада је на положајима Матора шума—Шаркат, који су често прелазили из руке у руку, водила веома оштре борбе, док, на крају, непријатељ није био приоиљен на повлачење. Имала је оојетне губитке — око 70 мртвих и око 160 рањених, а ту јој је погинуо и командант, народни херој Саво Машковић.

Непосредно пред пробој сремског фронта, оперативна група дивизија 1. армије, у чијем саставу је била и 11. дивизија, добила је задатак да дејствује на јужном, лијевом крилу фронта, ради олакшања фронталног пробоја. Фронталне борбе представљале су посебно и значајно поглавље. На тај, за бригаду нов начин ратовања, још у зимоким условима, борци су се релативно брзо прилагодили.

Послије пробоја сремског фронта, 12. априла 1944. године, ратни пут је водио бригаду кроз Славонију и Словенију, све до Цеља, у које су 12. маја 1945. ушле њене јединице. У Цељу се бригади предало око 4.500

њемачких војника, усташа и домобрана. Заплијењено је, такође, много ратног материјала: топова, камиона, локомотива, тенкова, разне опреме.

И летимични поглед на ратну маршруту бригаде, од Берана (Иванграда) до Цеља, пружа упечатљиву слику изванредних напора, жртава и побједа; њени борци и руководиоци описали су славне странице историје нашег народноослободилачког рата. Све постављене задатке бригада је часно испуњавала, са истим еланом и хероизмом како у завичајној Црној Гори, тако и у Србији, Хрватској и Словенији. У току свог петнаестомјесечног ратовања, она је, досљедно и несебично, извршила своју мисију братства и јединства, као формација непоколебљивих -сљедбеника својих црногорских предака, своје Комунистичке партије и свог врховног команданта, друга Тита. У њеним њедрима отасало је више стотина политичких, партијских и војних руководилаца, другова који су, са истим револуционарним жаром, прионули и у стварању нове власти у Србији, Црној Гори и другим крајевима наше замље, а извјестан број је наставио службу домовини на одговорним дужностима у јединицама Југословеноке армије.

Борбени пут бораца 8. црногорске бригаде, пут је дивног родољубља и вјере у слободу и нови живот. Он је и данас овјетионик и путоказ млађим генерацијама, порука и инспирација. Скоро седам стотина њених бораца остало је на ратној стази: они су своје животе уградили у слободу, у бољу будућност народа и народности Југославије. А двоструко више — понело је чаоне ожиљке од задобијених рана ...

За ратне заслуге 8. црногорска бригада одликована је Орденом братства и јединства са златним вијенцем. Њена ратна застава се чува у Војном музеју у Београду. А традиције — чува јој, његује и наставља јединица ЈНА у Рашкој.

Бошко БРАЈОВИЋ

КРАТАК ПРЕГЛЕД ВАЖНИЈИХ ДЕЈСТАВА БРИГАДЕ

По наређењу Главног штаба за Дрпу Гору и Боку у Беранама (данас Иванград) 25. фебруара 1944. године формирана је 8. црногорска народно-ослободилачка бригада. Борци бригаде били су скоро из свих крајева Црне Горс, а било их је и са других територија. Свечаном чину формирања бригаде присуствовали су: чланови штаба 2. ударног корпуса, секретар ПК КПЈ за Црну Гору и Боку, представници локалних органа власти и друштвенополитичких организација, представници Савезничке војне мисије, италијанске дивизије »Гарибалди« и неколико хиљада грађана из града и околине. Тога дана бригада је положила заклетву.

Бригада је ушла у састав 37. санџачке дивизије.

Батаљони бригаде расиоређени су по селима око Берана. Првих дана раднло се на сређивању бригаде, евиденцији људства и наоружања, извођењу војно-политичке обуке, локалном обезбеђењу и обезбеђењу од правца Рожаја, јвр се тамо налазила муслиманска милиција.

Бригада је имала: штаб, четири батаљона, бригадну болницу, интендантуру и приштапоке јединице — пратећи вод, курири и др.

Првих дана бригада није имала додира са непријатељем, али су вршена извиђања у правцу Рожаја, Петњице, Бихора и преко Аима у правцу села Лозне. Штаб бригаде је непосредно руководио уређивањем и одржавањем аеродрома у Беранама, на који су слетали савезнички авиони; они су допремали разии материјал и односили рањенике.

Према указаној потреби, 1. батаљон бригаде је 18. марта извршио покрет до Бијелог Поља, ради контроле терена ка Сјеници и Пештеру; лоцирао се у граду и непосредној околини. Истог дана бригада је попуњена људством из Ловћенског одреда, које је распоређено по батаљонима.

У Заостру, недалеко од Берана, делови 4. батаљона ликвидирали су машину четничку групу, а почетком априла 1. батаљон је водио прве борбе са муслиманском милицијом на правцу Бродарева. С обзиром на то да су то биле прве борбе батаљона у овом саставу, људство се добро држало. По наређењу штаба дивизије, и 4. батаљон је упућен преко Бијелог Поља у село Кање, гдје смјењује дијелове 3. санџачке бригаде и затвара правац од Бр>одарева ка Бијелом Пољу и западније од њега, и од села Гостуна и Кања, а 1. батаљон се оријентише ка Сјеници. Тада штаб дивизије привремено формира Бјелопољски сектор, у који су ушли 1. и 4. батаљон бригаде и територијални Бјелопољски одред. Дејства ових јединица обједињавао је начелник штаба 8. бригаде.

Почетком априла непријатељ се знатно активирао на правцима ОА Пријепоља и Сјенице и, већ 11. априла, 4. батаљон води борбу са његовим

онагама које наступају долином Лима и од села Гостуна. На лијеву обалу Лима, као појачање 4. батаљону, одмах је пребачен и 1. батаљон. Нарочито јаке борбе су вођене на положајима: Бијело Поље—Модри До—Бандера; бригада је имала око 50 мртвих, рањаних и несталих. Вођене су и борбе прса у прса. Батаљони су се ноћу извукли из непријатељског обруча и прешли на деону обалу ријеке Лубовиће, држећи положаје: Слијепач Мост—Тустово. Код Модрог Дола рањен је и начелник штаба бригаде.

На сектору бригаде и шире, између ријеке Лима и ријеке Таре, дејствовале су слиједеће непријатељске снаге: један моторизовани брандербуршки пук, један ипук њемачке полиције, Недићев 5. пук, неколико четничких бригада и муелиманска милиција — укупне јачине око 10.000 војника. Све те снаге су биле добро наоружане, а њихова борбена дејства обједињавала је њемачка комснда.

Због такве оитуације, из рејона Беране одмах су на сектор Мојковца пребачени 2. и 3. батаљон и штаб бригаде. Тако се цијела бригада нашла на том сектору.

Наредних дана, од 15. априла, бригада је водила веома тешке и оштре борбе на ширем подручју Мојковца, а нарочито на положајима: Улошевина—Развршје—Бојна њива—Лепенац—Цер. У тим борбама бригада је имала знатне губитке. Под јаким притиском непријатеља — а и због гтовлачења сусједних јединица са њених крила — бригада се морала повући на лијеву обалу ријеке Таре. Лли, већ 24. априла, бригада поново, заједно са осталим снагама, форсира ријеку Тару и води жестоку борбу на ранијим положајима; успјела је, такође, да непријатеља дјелимично разбије и ориоили на повлачење.

У гоњењу непријатеља, бригада је избила до села Камена Гора, а дијелови бригаде 29. априла улазе у Бијело Поље. Непријатељ је с правца Бродарево био врло активан и успио је да потисне 3. батаљон. Остале онаге бригаде, дејствујући бочно, одбациле су га; борбе су вођене на Бијовом гробу. У садејству са 5. црногорском бригадом, 2. батаљон улази у Бродарево, али непријатељ добија појачање, па је Бродарево морало бити напуштено, да би га јединице бригаде убрзо поново заузеле и наставиле напредовање ка Пријепољу, избивши до села В. Жупа. Из заузете В. Жупе бригада се морала повратити 14 претходне положаје. Услиједиле су, затим, ситније чарке извиђачких дијелова и мање борбе све до 25. маја, када оу бригаду на положају смијениле јединице 5. крајишке дивизије.

У мају бригада води борбе са снагама 14. СС ловачког пука, једног њемачког батаљона у рејону Јабукe, са тенковима и артиљеријом, и четничким бригадама: Пљеваљском, Прибојском, Нововарошком и бригадом Павла Буришића. Свака од тих бригада имала је око 1.000 четника. У В. Жупи се налазило око 1.500 припадника муслиманске милиције.

Двадесетог маја 1944. године бригада прелази у састав 3. ударне дивизије, у њој остаје до 15. јуна 1944, када се поново враћа, у састав 37. дивизије.

Бригада је потом извршила покрет иреко Брајковца—Бијовог гроба—Шаховића—Љешнице и, послије једног дана одмора, стигла у рејон села: Захумско, Точилово, Врбница, Тутићи. Одатле је вршено обезбјеђење од правца Ојенице и Страњана. Чешће је долазило до чарки и наоилних

извиђања, а било је и већих окршаја. Због ситуације на сектору Бродарева, бригада је тамо упутила 3. и 4. батаљон. Отуда су, пак, повучени, током 20. и 21. јуна, до Бијелог Поља и Оброва, ради обезбјеђења Аесног бока 7. црногорске бригаде. У то вријеме на 1. и 2. батаљон, непријатељ је вршио јак притисак на лијевој обали Бистрице, а 3. и 4. батаљон нападали су, јуришали и одбијали непријатељске јурише на положајима Обров. Онаге бригаде биле су директно угрожене, јер се иза њих налазио — Лим. Због тога је одлучено да се ноћу 22/23. јуна бригада пребаци на лијеву обалу Лима и да се чврсто држе нови положаји од Недакуса до Кања.

Петнаестог јула 1944. године бригада улази у састав 1. пролетерске дивизије. Борци и руководиоци бригаде су то одушевљено поздравили. У саставу 1. пролетерске дивизије бригада је остала до 20. августа, када се, због ситуације, распореда онага и плана дејства, враћа у састав 37. дивизије, да би поново, 3. септембра, ушла у састав 1. пролетерске дивизије и, под њеном заставом, борила се све до 6. марта 1945. године.

До 26. јула бригада се налазила на истим положајима. Било је насилних извиђања, са обе стране, као и мањих померања јединица на положајима.

Штаб бригаде је донио одлуку да се нападне непријатељ на положајима Обров—Градина, што је и учињено ноћу 25/26. јула. Успјех је био потпун, сем на лијевом крилу бригаде. Губитака је било на обје стране. Заплијењене су знатне количине разног материјала.

Непријатељске снаге — око 250 Нијемаца, 300 четника и око 350 припадника муслиманске милиције — држале су положаје: Црвењача—Пећарска—Височко. Према плану напада јединице 4. батаљона вршиле су слаб притисак на те положаје, да на себе шривуку пажњу, а за то вријеме су 1. и 3. батаљон, 30/31. јуна, ноћу, опколили непријатеља и ударили му с бока и из позадине. Непријатеља је захватила паника. Његови војници бјежали су на ове стране. Борба је трајала скоро читав дан.

Непријатељ је имао 35 мртвих (ми само 2 мртва), више рањених, а 3 Нијемца су заробљена. Заплијењено је много наоружања, опреме и другог материјала.

О овој акцији је јавио и Радио-Лондон.

Тринаестог августа непријатељ је јачим онатама почео напад на читавом фронту бригаде. Под притиском, бригада се повлачила и 13/14. августа се пребацила на лијеву обалу Лима, са задатком да организује одбрану на самој ријеци.

Тих дана је ситуација и иначе била доста сложена. Јака непријатељска групација (Нијемци, Бугари, албански колаборационисти, муслиманска милиција и четници, јачине око четири дивизије, са моторизацијом), почгла је онажну офанзиву на слободну територију 2. ударног корпуса, заузела је Беране и Андријевицу и угрожавала Колашин.

У таквој ситуацији, бригади је наређено да 14. августа изврши покрет до села Барице и Крупнице, а затим, преко Косанице, до Глибаћа и Какмужа. Са бригадом су се кретале и болнице 1. пролетерске и 37. дивизије. Тај покрет је почетак великог марш-маневра бригаде са територије Санџака ка Србији и Београду.

Марш-маневар је прошао без додира са непријатељем. Вођене су само мање борбе западно од Краљеве горе и Какмужа са непријатељским сна-

гама из Пљеваља. Потиснувши те онаге, бригада је, преко плаш!не Љубишње и села Мељака, Градца и Бољанића, наступала ка Прибоју. Прелаз преко Нехотине и комуникације Пљевља—Чајиниче текао је без додира са непријатељем. Марш-маневар бригаде је настављен иреко Саставака ка Прибоју. Бригада је 22. августа форсирала Лим и заузела Прибој. Непријатељске онаге су одступиле ка Увцу и на положаје Штрпци—Бијела брда. Бригада је продужила наступање и чишћење терена од непријатељских дијелова. Пред њом се налазила Вишеградска четничка бригада, дијелови 14. СС пука и друге њемачке снаге које су одступале ка Вишеграду.

На положајима око Шанчева вођена је оштра борба са четницима, којима су као појачање дошли дијелови »Принц Еуген« дивизије. Са неких положаја било је и повлачења преко дана, да би их, у току ноћи, наше јединице поново враћале.

Ноћу 29/30. августа 3. и 4. батаљон прочистили су територију око села Вардиште и Мокра гора, порушили мостове на Рзаву и жељезничку станицу у Вардишту. Пресијецање комуникација Вишеград—Ужице извршено је да би се онемогућило довлачење јачих непријатељских онага и њихово дејство у бок и позадину нашим главним онагама, које су наступале ка Ужицу и Београду. Постигнут је потпун успјех, без жртава. Заробљена су 4 четника и заплијењено нешто животних намирница.

Трећег септембра бригада је добила наређење да улази у састав 1. пролетерске дивизије. И борци и руководиоци били су срећни и задовољни — њихова бригада поново улази у састав најславније дивизије наше Армије.

На сектору Бијела брда—Шарган, бригада се задржала до 10. септембра а, потом, извршила је покрет западно од Партизанских вода и Ужица до Косјерића и Скакаваца.

У Скакавцима бригада је наишла на заштитничке дијелове главних четничких онага (6 корпуса: Ужички, Чачански, Пожешки, Шумадијски, Смедеревски и Ваљевски), које су се повлачиле иреко Маљена, Ваљева и Крупња ка Дрини. Непријатељ је, уз губитке и у неред, одступио, а јединице бригаде избиле су преко Равне Горе у село Бријежђе. Лијево од њих наступала је 6. личка дивизија.

За вријеме напада на Ваљево, бригада је била у дивизијској резерви, у рејону Мионице.

Двадесет седмог септембра бригада је извршила покрет правцем: Мионница—Ваљево—Коцелјево. Са тог терена масовно је попуњена новим борцима. С тог простора бригада маршује правцем: Караула—Лајковац—Лазаревац—Даросава—Бенчанн—Рогача—Неменикуће—Парцани—Рипањ. У Рипњу, 13. октобра, бригада добија заповијест за напад на Београд.

Четрнаестог октобра бригада наступа правцем Рипањ—Раковица—Дедиње. Испред Раковице разбија непријатеља јачине око 200 војника, са 9 топова. Топове заплењује. Пред мрак заједно са јединицама Црвене армије, заузима Дедиње.

У нападу на Београд, бригада је имала задатак да наступа општим правцем: Дедиње—Булевар ослобођења—Славија—Хартвигова улица—Крунска улица—Стари двор—Дринска улица—Васина улица и да избије на Калемегдан.

Сјутрадан, у оштрим уличним борбама, а у савјесту са дијеловима јединица Совјетске армије, јединице бригаде су избиле до Александрове

улице. Око Старог двора непријатељ је пружао жилав отпор, али су дијелови бригаде и даље успјешно наступали. Бригади су додијељени топови, којима туче Теразије и Калемегдан. 1. батаљон наступа преко Теразија, а 4. заузима палату »Албанију«. У тим борбама гине народни херој Милисав Буровић, Командант 4. батаљона. Борац бригаде, Миладин Петровић, развија нашу, побједничку заставу на високој »Албанији«. Београд је ослобођен 20. октобра.

Бригада је у Београду остала као посадна јединица све до 23. новембра, када је извршила покрет до Старе Пазове, затим у Сремоке Карловце и даље до села Банаштор и жељезничке станице Бингула, гдје смјењује 1. личку бригаду.

Пред бригадом бранио се неирјатељ јачине једног пука. Са њим су вођене јаке борбе, уз губитке. Пошто је 5. бригада 11. дивизије омијенила неке њене јединице, 8. бригада је, са два батаљона, задржала положаје од Маторе шуме до Визића.

Другог децембра бригада је добила заповијест за општи напад. У борбама које је тада водила, нанијела је непријатељу огромне губитке, но ни њени губици нису били мали — око 70 мртвих и око 160 рањених (већином од мина). У борбама за Матору шуму пошнуо је и командант бригаде, народни херој Саво Машковић.

Јединице бригаде заузеле су Товарник и Чаковце и водиле су борбе за жељезничку станицу Грабовац и за салаш Каишевац. Борбе оу биле жестоке и бригада је имала веће губитке. Требало се навићи на вођење борбе у равници. Много се гинуло од разних мина. Њемачке онаге, добро укопане, успјеле оу да се одрже на положајима и одбију многе јурише јединица бригаде. На тим положајима, уз сталне борбе, бригада је остала до 20. децембра, када је извучена на територију села Мала Вашица, у резерву.

Бригада је са те територије извршила покрет и смијенила дијелове 8. бугарске дивизије на дијелу фронта између пруге Чаковци—Негославци и Студенца. Смјена је извршена ноћу између 31. децембра 1944. и 1. јануара 1945. године. На тим положајима бригада је остала све до 17. јануара.

Људство се укопавало, а са онима који нису били на положају извођена је обука. Десно од бригаде налазила се 5. ударна крајишка дивизија, а лијево бригада »Италија«.

Непријатељ је у зору 17. јануара, послје јаке артиљеријске припреме, извршио напад на читавом фронту бригаде и њених сусједа. У току напада 8. бригада је водила оштре борбе са фронта и са бокова. Пошто су се сусједне јединице повлачиле, и бригада се, иако се успјешно борила у току дана, морала повући послје пада мрака. Бригада се 18. јануара прикупила у Беркасову и посјела положаје у његовој близини.

У овим борбама бригада је имала 46 мртвих, 90 рањених и 10 несталих, а непријатељ је имао 120 мртвих, 150 рањених и 2 заробљена. И наредног дана бригада је водила јаке борбе, али битнијих промјена у положајима није било. Већ послје два дана ситуација се донекле стабилизвала. Долазило је до мањих или већих наеилних извићања. а било је и губитака.

Шеотог марта 1945. године бригада улази у састав 11. крајишке дивизије.

Концем марта и почетком априла бригада се нашла у селу Кузмин, на одмору и обуци.

Бригада је 3. априла добила заповјест да изврши покрет правцем: Кузмин—ријека Босут—Јамеиа—Рачиновци. У то вријеме прииреман је пробој сремског фронта. Прије пробоја, на лијевом крилу фронта, дејствовала је група дивизија — да би олакшала сам пробој. У њеном саставу била је и 8. бригада. Вођене су и јаче борбе, у којима су се истакли и борци и старјешине бригаде.

Напад на Буриће, иако је више пута понављан, није успјевао, јер се непријатељ упорно бранио, а долазила су му и појачања од Гуње. Тек 9. и 10. априла заузети су Бурићи и Гуња. Док је припреман напад на Врбању, непријатељ се из ње повукао, због дејства главних снага 1. армије и успјелог пробоја сремског фронта. Пробој је извршен 12. априла 1945. и, због снажног наступања наших снага, непријатељ се почео повлачити из рејона ријеке Саве (јужни бок сремског фронта).

Бригада је 13. априла добила поуну — 129 бораца из смедеревског подручја. Већ 14. априла извршила је покрет преко Градишта, Церна и Ретковца за Старе Микановце, а потом, уоиљеним маршем, правцем: Кашинац—Вишковци—Баковачка Слатина—Рушево.

Послије доласка у село Врчиндол, извршен је напад на непријатеља који је држао цесту Славонски Брод—Славонска Пожега. У тим борбама бригада је имала 35 мртвих, 115 рањених и 9 контузованих. Послије напада на Зааршје и неколико краћих борби, бригада је стигла у Андријевце на одмор, оређивање и припрему за даље покрете.

Покрет бригаде преко Плетернице, Славонске Пожеге ка Рашницима и Малој Барњи, непријатељ је ометао артиљеријом ватром, а на правцу В. Барње дошло је до јачих борби; непријатељ је пружао жилав отпор. У тим борбама, које су трајале до 1. маја, бригада је имала 28 мртвих и 99 рањених бораца.

Бригада је 1. маја наступала правцем: Павловац—В. Грђевац—с. Мала Писаница—Орловац, а 2. и 3. маја напала је Н. Плашчицу, где се непријатељ (Нијемци, усташе и домобрани) био јако утврдио. Послије упорних и жестоких борби село је заузето. Губици су били велики.

Бригада је даље наступала општим правцем: Иванска—Бурићи—Колачево Село; у ствари, то је било гоњење непријатеља који је одступао. Гоњење је наставила правцем: Белословац—Пурнишиће—Гранчај. Напредовало се брзо, јер је непријатељ ужурбаном одступао ка Цељу. То је трајало до 9. маја. Како је тада успјели и каиитулација Немачке, непријатељ је покушавао да преговорима уопори наступање наших снага. У то вријеме бригада је дошла и до великог ратног плијана, а заробила је и велики број непријатељских војника и старјешина.

Бригада је 10. маја продужила наступање преко Забока—В. Трговишта—Клањеца—Голунињака ка Цељу. Непријатељ је био у расулу.

Једанаеста дивизија је, послје преговора, разоружала 7.000 Нијемаца и 3.000 домобрана. Они су спроведени за Загреб. Осма бригада је заробила око 350 домобрана и заплијенила велику количину разног ратног материјала.

Непријатељ је и у току 11. маја настојао да се даље извлачи првма Аустрији и избјегне предају нашим јединицама. Са Нијемцима су се повлачили и њихови савезници: усташе, четници и други.

У току ноћи 11/12. маја јединице бригаде стигле су у Цеље, заузеле град и онемогућиле извлачење непријатеља.

У Цеље су јединице ушле у зору, пресјекле колону 18. усташке дивизије и заробиле њене главне снаге — око 4.500 војника. Такође су заплијењене знатне количине ратног материјала: 120 топова, око 1.200 камиона, 10 локомотива и неколико стотина вагона, 18 борних кола и тенкова, много магацина, одјеће и разног другог материјала. Слично је било и неколико народних дана.

Дијелови бригаде су 14. маја кренули из Цеља за Велење. Пред њима непријатеља више није било.

Југославија је потпуно ослобођена. Славни и дуги борбени пут 8. црногорске бригаде, од Берана до Цеља, завршен је. На том путу бригада је, под борбом, прешла Црну Гору, Санцак, Орбију, храбро се борила за ослобођење Београда, а затим, преко Срема, Славоније, Хрватске и Словеније, стигла до Цеља и Велења.

Борбени пут бригаде трајао је 445 ратних дана. За то вријеме била је у саставу 37. санџачке дивизије 128 дана, у саставу 3. ударне дивизије 26, у саставу 1. пролетерске дивизије 215 и у саставу 11. крајишке дивизије 76 дана.

У редовима бригаде борили су се оинови и кћери многих наших народа и народности. По томе је она била бригада братства и јединства. Због свега што је бригада учинила на свом борбеном путу до ослобођења, одликована је Орденом братства и јединства са златним вијенцем. Бригада је дала два народна хероја. Име 8. црногорске народноослободилачке бригаде носе данас тргови и улице многих градова кроз које је прошла. А сва значајнија мјеста на њеном славном путу обиљежена су видним обиљежјима.

Војин ЂОРОВИЋ